

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ЗАСУДЖЕНИМИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ

Розглянуто поняття та зміст кримінологічної характеристики злочинності в установах виконання покарання. Охарактеризовано структуру і динаміку злочинів, що вчиняються засудженими у місцях позбавлення волі. Окреслено методіку відслідкування злочинності в установах виконання покарання. Визначено основні обставини, які сприяють учиненню злочинів засудженими в установах виконання покарання залежно від виду рівня безпеки колонії. З'ясовано залежність пенітенціарної злочинності від конкретної оперативної обстановки в установі й стану загальної злочинності в Україні.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, пенітенціарна злочинність, динаміка, структура, рівень злочинності, види злочинів.

Постановка проблеми. Для запобіжної діяльності підрозділів установ виконання покарання пенітенціарної системи України визначення змісту поняття злочинності в місцях позбавлення волі обумовлено задля безпомилкового застосування її результатів на практиці, глибшого та цілеспрямованого вивчення криміногенних умов, що спричиняють поширення окресленої злочинності, розроблення науково обґрунтованих висновків і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення стратегії й тактики їх протидії.

Стан дослідження. Категоріальний статус кримінологічної характеристики злочинів визнається багатьма вітчизняними і зарубіжними дослідниками, зокрема А. І. Алексєєвим, І. Г. Богатирьовим, С. Є. Віциним, В. В. Голіною, О. І. Гуровим, А. М. Давиденком, О. М. Джуною, А. І. Долговою, А. П. Закалюком, А. Ф. Зелінським, О. Г. Кальманом, О. Г. Колбом, В. М. Кудрявцевим, Н. Ф. Кузнецовим, О. М. Литваком, О. М. Литвиновим, Г. М. Міньковським.

Б. Є. Лук'янчиков зазначає, що кримінологічна характеристика злочинів – це сукупність відомостей про генезу злочину, його причини й умови скоєння, частоту повторюваності та поділ злочинів за різними підставами, наприклад, віком, професією, освітою та ін. [1, с. 170].

В. Н. Кудрявцев указує, що кримінологічна характеристика злочинів є тією сукупністю даних (достатньою інформацією) про певний вид (групу) злочинів або конкретне злочинне діяння, використовуваною для їх профілактики [2, с. 211].

Надалі вчений зазначає, що конкретний зміст кримінологічної характеристики полягає у виявленні всіх ознак, які сукупно становлять її структуру, яка складається з:

- кримінологічних значущих ознак злочину;
- даних, які характеризують кримінологічну ситуацію вчинення злочину;
- ознак, які визначають специфіку діяльності з попередження злочинів.

До першої групи належать дані про: предмет злочинного посягання, особу злочинця, мотив та мету злочину, особу потерпілого.

До другої: статистична поширеність злочинів; дані про соціальні умови (обстановку) злочину (соціально-політична, соціально-економічна, час, географія, соціальне середовище тощо).

До третьої: причини злочинів; наслідки злочинів; механізм злочину; обставини, що сприяють злочинам [2, с. 213].

У кримінологічній літературі поняття злочинності у місцях позбавлення волі вчені розуміють так: А. І. Долгова ототожнює його з поняттям «пенітенціарна злочинність» [3, с. 33]. Остання є сукупністю кримінально-правових діянь, скоєних засудженими під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі за попередній злочин, а також учинення злочинів співробітниками виправних установ.

В. Н. Кудрявцев і В. Е. Емінов розглядають пенітенціарну злочинність як систему злочинів, скоєних засудженими до всіх видів покарання. Загалом є підстави стверджувати про її підвищену суспільну небезпеку, оскільки кримінально карані діяння в цьому разі вчиняються безпосередньо в процесі виконання покарання за попередній злочин, в умовах ізоляції засуджених, посиленого нагляду за ними, що свідчить про ігнорування кримінально-правових заборон [4, с. 45].

Дослідження злочинності в установах виконання покарання здійснювали Ю. П. Аленін, І. Г. Богатирьов, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, А. В. Кирилук, Н. І. Клименко, О. Г. Колб, В. Г. Лукашевич, О. Б. Пташинський, В. В. Тіщенко, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є аналіз структури та динаміки злочинів, що вчиняються засудженими в установах виконання покарання.

Виклад основних положень. Зазначимо, що злочинність у місцях позбавлення волі є спеціальним різновидом кримінального рецидиву. Головною внутрішньою властивістю злочинів, що вчиняють засуджені під час відбування покарання в УВП, є їх надзвичайна суспільна небезпека, тобто об'єктивна властивість описаного у кримінальному законі діяння (дії чи бездіяльності) створювати загрозу або заподіювати шкоду об'єктам кримінально-правової охорони [5, с. 34].

Злочинність у місцях позбавлення волі є складною проблемою не тільки для кримінально-виконавчих установ, але і для всього суспільства. Вчинення засудженими злочинів у процесі відбування покарання свідчить про наявність серйозних недоліків і суперечностей, що виникають при виконанні позбавлення волі.

Злочинність в установах виконання покарання називається «карною» злочинністю (тобто такою, яка є під час відбування покарання), іноді «пенітенціарною» злочинністю, до якої належить сукупність злочинів, що вчиняються в місцях позбавлення волі. Цей різновид злочинності характеризується такими ознаками: специфічним місцем учинення злочину (установи виконання покарання, слідчі ізолятори, ізолятори тимчасового тримання); своєрідним суб'єктом злочину (тільки особи, позбавлені волі); його спрямованістю проти інших засуджених або проти осіб адміністративного персоналу установи. Крім того, розглядувана злочинність є складовою рецидивної злочинності.

С. Ю. Лукашевич [6], О. Г. Колб [7], А. П. Закалюк [8] злочинність у вказаних місцях визначають кількістю зареєстрованих злочинів і засуджених, які їх учинили під час відбування кримінального покарання в кримінально-виконавчих установах, і характеризують її як:

1) частину рецидивної злочинності, пов'язаної з повторним або систематичним учиненням злочинів особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Стосовно персоналу УВП, що визначений у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (далі – ДКВС), то останній у разі вчинення ним злочинів в УВП не може розглядатися в контексті цього виду злочинної діяльності, яка характерна лише засудженим;

2) зміст деяких складів злочинів (втеча з місця позбавлення волі; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; дії, що дезорганізують роботу виправних установ, тощо), який передбачає наявність спеціального суб'єкта злочину – засудженого, до якого персонал ДКВС не належить.

Зазначимо, що у разі співучасті у вчиненні цієї категорії злочинів, їх суб'єктами можуть бути і представники персоналу УВП. Цим шляхом також іде судова практика з питань боротьби з організованою злочинністю.

Теоретичною основою створення певних методик як засобів, що дають змогу виокремити відповідні типи явищ і процесів, які досліджуються у сфері кримінально-виконавчої діяльності, є аналіз спостережень за цими явищами, їх взаємозв'язком і причинною залежністю між окремими чинниками і цілісним станом цієї системи або її складових. Основою для стеження за оперативним станом в УВП є:

1) статистична інформація, що надається установами виконання покарань про стан злочинності та режиму відбування кримінального покарання засудженими за звітний період до Міністерства юстиції України;

2) оперативна інформація, яка отримується та використовується частинами і службами безпосередньо в УВП.

До елементів оперативного стану можна віднести: а) стан злочинності в УВП; б) стан режиму та його порушень; в) стан законності серед персоналу УВП; г) стан умов тримання засуджених; г) характеристику роботи служб УВП; д) стан сил і засобів забезпечення профілактики злочинів та інших правопорушень (практичні результати цієї діяльності); е) специфіку району дислокації УВП; виготовлення та зберігання засудженими заборонених предметів; є) наявність недозволених зв'язків засуджених із персоналом тощо.

У структурі злочинності: 2012 (34,96%) випадків злісної непокори вимогам адміністрації виправної установи; 81 (14,1%) ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі; 188 (33,1%) злочинів у сфері обігу наркотичних засобів; 30 втеч з виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільниць подальшої реабілітації; 20 злочинів проти авторитету органів державної влади; одне умисне вбивство; 7 умисних тяжких тілесних ушкоджень; 7 замахів на втечу з місць позбавлення волі; 6 втеч із місць позбавлення волі; 5 незаконних поведень зі зброєю; 4 крадіжки; 4 шахрайства; 4 умисні легкі тілесні ушкодження; 2 замаху на умисне вбивство; 2 вимагання; 2 завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення або пошкодження об'єктів власності; 1 умисне середньої тяжкості тілесне пошкодження; 1 дія, що дезорганізовує роботу виправних установ; 1 грабіж; 1 привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; 1 необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження; 1 викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження; 1 погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного.

Із загальної кількості злочинів:

– 36 (6,3%) зареєстровано у виправних колоніях максимального рівня безпеки. Рівень злочинності на 1 тис. засуджених становить 5,68 (у 2011 р. – 5,07);

– 311 (54%) у виправних колоніях середнього рівня безпеки, рівень злочинності на 1 тис. засуджених становив 3,65 (у 2011 р. – 2,48);

– 49 (8,5%) у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, рівень злочинності на 1 тис. засуджених становив 3,85 (у 2011 р. – 2,89);

– 5 (0,9%) у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання, рівень злочинності на 1 тис. засуджених становив 1,43 (у 2011 р. – 2,45);

– 129 (22,4%) у виправних центрах, рівень злочинності на 1 тис. засуджених становив 23,9 (у 2011 р. – 22,82);

– 46 (8%) у слідчих ізоляторах, рівень злочинності на 1 тис. становив 1,44 (у 2011 р. – 22,82).

Як свідчить аналіз обставин учинення злочинів, чотири злочини засуджені вчинили після вживання алкогольних напоїв, два – з використанням холодної зброї, чотири – з використанням колючо-ріжучих предметів та два злочини – з попередньою підготовкою.

432 (75%) злочини засуджені скоїли у житлових зонах установ, 44 (8,2%) – у виробничих зонах, 38 (6,6%) – на контрагентських об'єктах та 62 (10,2) – у ДІЗІ і ПКТ.

536 злочинів (93,1%) вчинено у робочі дні. 210 засуджених, які скоїли злочини, перебували на профілактичних обліках як злісні порушники режиму тримання.

У 2013–2014 рр. учинено 501/417 (–17%) злочинів, серед яких:

- умисні вбивства 2/1 (–50%);
- замах на умисне вбивство 1/0 (–100%);
- умисні тяжкі тілесні ушкодження 6/4 (–33%);
- грабежі 1/0 (–100%);
- втечі з місць позбавлення волі 7/13 (+86%);
- спроби втечі з місць позбавлення волі 2/2 (0%);
- втечі з ВК мінімального рівня безпеки 29/34 (+17%);
- злісна непокоря вимогам адміністрації 170/145 (–15%);
- злочини проти авторитету органів державної влади 27/17 (–37%);
- злочини у сфері обігу наркотичних засобів 161/119 (–26%);
- ухилення від відбування покарання 79/70 (–11%);
- крадіжки 2/0 (–100%);
- виготовлення холодної зброї 3/1 (–66,7%);
- інші злочини 9/6 (–33%);
- попереджено злочинів 5193/4948 (–5%) [9].

В установах виконання покарання та слідчих ізоляторах ДКВС України засудженими та особами, що перебувають під вартою, зареєстровано вчинення 2015 року – 458 злочинів, 2016 року – 298 злочинів, протягом першого півріччя 2017 року – 255 злочинів, серед них, відповідальність за які передбачено ст. 115 (умисне вбивство)

Кримінального кодексу України, у 2015 році – 3 злочини, у 2016 році – 2 злочини [10].

Зважаючи на викладене, зазначимо, що злочинність у місцях позбавлення волі має певну специфіку, яка пояснюється особливістю формальних і неформальних стосунків між засудженими, з одного боку, та ними й адміністрацією виправних установ – з іншого. Важливою ознакою цієї злочинності є те, що вона порушує нормальну роботу установ з виконання покарання, перешкоджає процесу ресоціалізації засуджених, формує почуття загальної недовіри до кримінально-виконавчої системи та її працівників.

У середньому за період незалежності України в установах ДКВС України реєстрували 430 злочинів за рік. Динаміка злочинності в місцях позбавлення волі стабільна.

Згідно з статистичними даними за період 2012–2016 рр., до 30% кримінальних проваджень щорічно в УВП порушується за ст. 391 КК України за злісну непокору засуджених адміністрації виправної колонії профілактично з метою запобігання «...більш тяжким злочинам». Проте їх аналіз свідчить, що зазначена кримінально-правова норма застосовується неефективно, а також усупереч меті криміналізації цього суспільно небезпечного діяння. Основну групу серед засуджених за ст. 391 КК України становили особи, які позбавлені волі за насильницькі та корисливі злочини – розбої (26,5%) та крадіжки (42%). Понад 17% були засуджені за вбивства або тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, з-поміж них лише 18% відбували покарання вперше, інші були рецидивістами, які мали другу та третю судимості [10].

Практика відкриття кримінальних проваджень за ст. 391 КК України засвідчує, що: серед притягнутих до кримінальної відповідальності засуджених 70,5% осіб підтримували злочинні традиції, 10% відбували покарання вперше, водночас усього у 3% ця стаття застосовується проти осіб, які належать до так званих злочинних лідерів та «авторитетів» кримінального середовища. Аналіз злочинності свідчить, що 26% злочинів засуджені вчиняють у сфері обігу наркотичних засобів. На одну тисячу засуджених учиняється 30 наркозлочинів, що є високим показником і виходить на перше місце. На 01.01.2014 р. за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, перебувало засуджених та взятих під варту: у виправних колоніях – 20537, слідчих ізоляторах – 3358, виховних колоніях – 24, виправних центрах – 735. На 01.01.2017 р. в установах виконання покарання перебувало 6,8 тис. осіб – за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [10].

Досліджуючи злочинність в установах виконання покарання у Львівській області, ми встановили, що загальна чисельність засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі на 01.01.2016 р., становить у середньому 3000 осіб, із них засуджені за наркозлочини 487 осіб. На профілактичному обліку: 3 особи як наркоділки з міжрегіональними зв'язками; 344 особи, котрі схильні до вживання та розповсюдження наркотиків; 133 особи беруть участь у подоланні наркотичної залежності. Засуджені, яких взято на профілактичний облік, в 2014 р. учинили 57 злочинів у сфері обігу наркотичних засобів [11].

Беручи до уваги високу латентність злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, указану цифру необхідно збільшити вдесятеро.

Аналіз наркозлочинності свідчить, що кожного року збільшується кількість видів вилучених наркотичних засобів в установах виконання покарання. Якщо до 2010 р. в обігу серед засуджених переважали такі наркотичні засоби, як анаша, макова соломка, опій, то в 2016 р. вилучали ще й канабіс, бупренорфін, метадон, амфетамін, ефедрин, героїн та ін. [10].

Опитування осіб, засуджених за зберігання і розповсюдження наркотичних засобів у кримінально-виконавчих установах, підтвердили, що обіг наркотиків контролюють злочинні лідери з метою організації наркобізнесу за рахунок осіб, які вживають наркотики (перебувають у наркотичній залежності та продовжують споживання). Кошти, отримувані від наркобізнесу, кримінальні лідери використовують для його поновлення, підтримання злочинного середовища та для вирішення внутрішніх проблем колоній за допомогою корупційних зв'язків із представниками адміністрації установ.

Пенітенціарні злочини вчиняються зазвичай навмисне, їх мотивами часто є прагнення завоювати авторитет, лідерство серед засуджених, бажання ухилитися від виконання покарання, негативне ставлення до праці та навчання. У значній кількості пенітенціарних злочинців спостерігаються істерії, психози, психічні аномалії; більшість із них має невисокий освітній рівень, їм характерна емоційна нестійкість, залежність від інших ув'язнених.

Аналізуючи злочинність у місцях позбавлення волі, потрібно зважати на значну латентність окремих видів злочинів (побої та мордування, хуліганство, тілесні ушкодження, насильницьке мужолозтво, наркоманія тощо) і певне коливання їхньої динаміки.

Висока латентність злочинності в місцях позбавлення волі пов'язана з недоліками в системі оцінювання показників роботи установ виконання покарань. Що більше злочинів реєструється, то нижче оцінюється робота адміністрації.

Висновки. Пенітенціарна злочинність залежить від конкретної оперативної обстановки, що сформувалася у певній виправній колонії, та стану загальної злочинності в Україні. Водночас найбільшу кількість пенітенціарних злочинів становлять злісна непокора законним вимогам адміністрації, незаконний обіг наркотичних засобів, утечі та насильство над особами, які відбувають покарання.

Незаконний обіг наркотиків має високий відсоток латентності. Загальним чинником такого стану є чимала кількість осіб у кримінально-виконавчій системі, які належать до потенційних наркоманів, а злісна непокора адміністрації вчиняється кримінальними лідерами та засудженими, які підтримують злочинну (тюремну) субкультуру.

1. Лук'янчиков Б. Є. Поняття і види характеристик злочинів. Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України: наукове видання / за ред. проф. В. Л. Регульського. – Львів: ЛЮІВС при НАВС, 2000. – С. 170–177.

2. Криминологія: учебник / под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. – М.: Юристъ, 1995. – 480 с.

3. Криминологія: підручник для вузів / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. І. Долгової. – 2-ге вид., переробл. і допов. – М.: Норма, 2001. – 848 с.

4. Криминологічний підручник / за ред. В. Н. Кудрявцева і В. Е. Емінова. – 3-тє вид., переробл. і допов. – М.: МАУП, 2007. – 512 с.

5. Криминологія. Спеціальний курс зі схемами (загальна та особлива частини): навч. посібник / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич. – К.: Атіка, 2001. – 610 с.

6. Лукашевич С. Ю. Криминологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі: автореф. дис. на здобуття наук. ступня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С. Ю. Лукашевич. – Х., 2001. – 20 с.

7. Колб О. Г. Установи виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / О. Г. Колб. – К.: НАВС, 2007. – 377 с.

8. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К.: Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 366 с.

9. Довідка щодо судової практики та кримінального покарання (за 2010–2015 рр.). – К.: Адміністрація Верховного Суду України, 2015. – 12 с.

10. Про стан пенітенціарної злочинності в Україні в 2012–2016 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yagunov.in.ua/?p=1008>

11. Довідка про стан злочинності в установах виконання покарань УДПСУ у Львівській області. – Львів, УДПСУ. – 46 с.

Гула Л. Ф., Гула Н. Л. Криминологическая характеристика преступлений, совершенных осужденными в учреждениях исполнения наказания

Рассмотрены понятие и содержание криминологической характеристики преступности в учреждениях исполнения наказания. Охарактеризованы структура и динамика преступлений, совершаемых осужденными в местах лишения свободы. Очерчена методика отслеживания преступности в учреждениях исполнения наказания. Определены основные обстоятельства, способствующие совершению преступлений осужденными в учреждениях исполнения наказания, в зависимости от уровня безопасности колонии. Уяснена зависимость пенитенциарной преступности от конкретной оперативной обстановки в учреждении и состояния общей преступности в Украине.

Ключевые слова: криминологическая характеристика; пенитенциарная преступность; динамика, структура, уровень преступности; виды преступлений.

Hula L. F., Hula N. L. Criminological description of crimes committed by the convicted in the establishments of punishment execution

The article deals with a concept and content of criminological description of crimes committed by the convicted in the establishments of punishment execution. The structure and dynamics of crimes committed by the convicted in the places of imprisonment are described. The methodology to track crimes in the establishments of punishment execution is outlined. Basic circumstances that assist committing of crimes by the convicted in the establishments of punishment execution depending on the type of the regime of their keeping are determined.

For the preventive activity of subdivisions of the establishments of punishment execution of the penitentiary system of Ukraine the determination of the concept of criminality in the places of imprisonment is conditioned for its faultless results application in practice, deeper and purposeful study of criminogenic terms, that cause the outlined criminality spreading, the development of scientifically reasonable conclusions and recommendations led to the improvement of strategy and tactics of their counteraction.

Criminality in the places of imprisonment is a thorny and serious problem not only for criminal-executive establishments, but also for all the society on the whole. Committing of crimes by the convicted in the process of punishment serving affirms the presence of serious defects and contradictions that arise in the process of imprisonment execution.

Penitentiary criminality depends on a definite operative situation that arises in a certain reformatory and the state of general criminality in Ukraine. At the same time the majority of penitentiary crimes is presented in malicious disobedience to the legal administration requirements, the illegal drug trafficking, escapes and violence over the persons who serve the sentence.

Key words: criminological description; penitentiary criminality; dynamics, structure, level of criminality, types of crimes.

Стаття надійшла 21 серпня 2017 р.